

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1954. LVIII. ÉVF. 3. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI—TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1954. LVIII. évfolyama 3. számának munkatársai:

Horváth János Kossuth-díjas akadémikus, ny. egyetemi tanár, *Pais Dezső* Kossuth-díjas akadémikus, egyetemi tanár, *Koltay-Kastner Jenő* az irodalomtudomány kandidátusa, egyetemi tanár (Szeged), *Gyergyai Albert* az irodalomtudomány kandidátusa, egyetemi docens, *Pirnat Antal* aspiráns, *Gellért Oszkár* Kossuth-díjas költő, *Keresztury Dezső* az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, *Iványi Béla* ny. egyetemi tanár (Vonyarcvashegy), *V. Windisch Éva* könyvtáros, *Csapodi Csaba* könyvtáros, *Stoll Béla* tudományos kutató, *Kiss Sándor* könyvtáros (Debrecen), *Kömlös Atadár* az irodalomtudomány kandidátusa, tudományos kutató, *Sándor Anna* középiskolai tanár. *Bán Imre* egyetemi docens (Debrecen), *Bruckner János* könyvtáros, *Nagy Miklós* egyetemi adjunktus, *Somogyi Sándor* aspiráns.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI-RAKPART 3.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

TARNAI ANDOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint. Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál Budapest, V., József nádor-tér 1.

Bankszámla: 61.295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő. Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.

A »SZENDRŐI HEGEDŐS-ÉNEK« VERSALAKJÁRÓL

Stoll Béla, ki a címben megnevezett emléket — mondhatni — felfedezte és az Irodalomtörténeti Közlemények multkori számában* közzétette, általában helyesen határozta meg keletkezése idejét, műfaji jellegét és versalakját. A versalak kérdése azonban alaposabb vizsgálatot kíván.

Alakja: négy hetes-sorból álló, többnyire párosrímű strófaképlet. Stoll Béla már magát a hetes (= 4 + 3) sorfajt is ritkaságnak tudja az ének idejében (1540—1558 közt). Többet mondhatunk: a szendrői versezet a maga koráig, sőt egyideig azon is túl, egyetlen képviselője a jelzett versalaknak.

Igaz ugyan, hogy az emlék 72 sora közül csak 58 a hetes, a többi (14 sor) vagy nyolcas, vagy kilences. De az utóbbiak nem más szerkezetű sorképletre átesapó »felváltói«, hanem ritmikailag egyenértékű »cserélői«, hozzáalkalmazkodó helyettesítői a hetesnek. Éppoly kétütemű (4 + 4 időrészi) sorok ezek, mint a hetes, csak hogy egyik vagy másik (főls szótagszámú) ütemükben tempógyorsítással tesznek eleget az ütem idő-törvényének. Mindenki ismeri e kedves, tempó-egyengető játékot, ha máshonnan nem, gyermekversikéinkből. Megvan az már legrégebb vers-emlékünkben, az 1300 körül lejegyzett Mária-siralomban. Az sem »szabadvers« a szó mai értelmében! Sorai kétüteműek, ütemei négy időrésziiek, csak az nincs megkötve, hogy hány szótag töltsé ki időkeretüket. Kitölti pedig hol kettő, hol három (s akkor lassul a tempó), hol négy (s akkor nincs tempó-probléma), hol öt (s akkor gyorsul a tempó). E mintegy 650 évvel ezelőtt lejegyzett szövegben alig akad sor, mely (talán vigyázatlan lejegyzés miatt) tanácstalanul hagyna bennünket a maga ritmusa felől. A szendrői ének más típus: időrészeinek nyelvi kitöltése is szabályozva van, meg van kötve alapnormaként (4 + 3 szótag), de hellyel-közzel elfogad egy-egy alkalmi »cserélőt«. Aki az időszerkezet és nyelvi kitöltés itt érintett viszonyáról alaposabban óhajt értesülni, haszonnal olvashatja Förster Aurélnak »A magyar vers ritmikái alapjai« című kitűnő értekezését (Irod. tört. 1951. 439. l.). Verstanomban még nem hivatkozhattam rá, mert addig csak kéziratban láttam, s utóbb jelent meg nyomtatásban. Sajnos, mintha érdekeltek sem igen ismernék! — Elég az hozzá, hogy ha a sorszótagszám némi változékonysága nem volna is verselmélet és élő ritmikái tapasztalat alapján igazolható, 72 sor közül akkor is az 58-ban kellene látnunk a vers sorfajára jellemző képletet, — nem pedig az attól látszatra eltérő, mindössze 14-ben. A szendrői éneknek tehát szándékolt és ritmusát végig érvényesítő sorfaja a 4 + 3 osztású hetes.

Hetes és cserélői viszonyát néhány példa hádd világítsa meg! Tiszta hetes strófára álljon itt példának a 16-ik, melyből egyúttal az is kiderül, hogy énekszóval és hangszerkísérettel adta elő a szerzője. Mai helyesírással: »Az

*1953. 1—4. szám, 231—233 l.

énöket zengettem, Az nótáját pengettem. Issza Bebek jó borát, Törölgeti tarkóját. Hetes sor egy reakövetkező, 5 + 3 osztású nyolccással (a szaporábban ejtendő szó aláhúzva): »Isten mivel szerete, *Idegen földön fektete*«. A következő strófában két hetesre egy 6 + 3 osztású kilences, meg egy felező nyolcas következik (aláhúzva a szaporább ejtésű szavak): »Én lábamat tisztölöm. Mert mankómhoz kötözöm, *Más felől állatok egy embört, Vonszom el ki, mint egy dögöt*«. A többi eset ezek alapján már érthető lesz. Kivált ha figyelembe vesszük, hogy a szótagok számától és megoszlásától már a felütem tempója is éppúgy függ, mint az egész ütemé. Az ütemeket kettős (||), a felütemeket egyes (|) pálcikákkal választva el egymástól, s a szaporább tempójú ütemrészeket aláhúzva, a cserélőt tartalmazó fenti sorok tempó-rendje így ábrázolható: »*Idegen | földön || fektete*«. — »*Másfelől | állatok || egy embört*« — »*Vonszom | el ki, || mint egy | dögöt*«. Az első példában az első ütem kezdő fele, a másodikban ugyanannak mindkét fele, az utolsó példában a második ütem záró fele szaporáz. — Nehézkesebbnek látszik a 11-ik strófa: »*Talpok siketüljenek, Könyökben | vakok || legyenek, Kenyerök hárs || levél | legyön*, (vagy: »*Kenyerek | hársle- || vél le- | gyön*« ?), *Italjok | piros || bozza | legyön*«, — ahol is a főtebb külön-külön említett cserélők mintegy összezsúfolódnak. De ha nem magára kiragadva olvassuk ezt a strófát, hanem az előzők után, s mintegy azok ritmusának a sodrában, bizonyára nehézség nélkül meg tudjuk tartani a hetes sorfaj ritmikai rendjét. Az énekszó meg különösen könnyen biztosítja a ritmikai egyneműséget.

Ami most már a szendrői ének rímrendjét illeti, 18 strófája közül tizenkettő a mi mai fogalmaink szerint is párosríműnek minősül; öt (az első, a 4-ik, 7-ik, 10-ik és 17-ik) négyesríműnek; egy pedig (a 18-ik) határozatlan rímelésűnek: sorvégi szavai u. i.: *táján, gallyában, ínekben, ágyában*. Strófái tehát nem szigorú következetességgel, hanem csak »többnyire« párosríműek. Sőt nem is szándékolt a párosríműségük! Hiszen, mint az imént is említettem, mindjárt legelső strófája négyesrímű. Úgy kell tehát gondolnunk, hogy hegedősünket az alkalmi nyelvi lehetőségek zökkentik ki kezdeti négyríműségéből, s terelik vissza egyszer-egyszer ugyanabba. Így is azonban még későbbi versekhez viszonyítva is, feltűnik túlnyomó párosríműsége. — Azt mondtam fentebb, hogy 12 strófája »a mi mai fogalmaink szerint« is párosríműnek minősül. Emlékünk korában, s a négyesrímnek még vagy két századnyi, szinte kizárólagos uralma idején u. i. sok oly különböző hangrendű sorvégi szótagot összerímelőnek érezték, amit mi ma nem fogadunk el olyannak. Pl. ha egy strófának (emlékünkben az 5-iknek) négy sora *-ben, -ben, -ban, -ban* ragokkal végződik, mi az ilyen elrendezést párosríműnek minősítjük, a szendrői ének szerzője azonban (ha egyáltalán gondolkozott ilyesmiről) négyesrím-számba is bízást elfogadhatta. Még vagy két század emlékeiben fedezhetünk fel u. i. efféle páros-látszatú rímképeket következetesen négyesrímű strófák százai, sőt ezrei között, ami bizonyítja, hogy ily szörványok korántsem rítáltak ki a négyríműség szinte magától értetődő rendszeréből.

Minthogy rímrend tekintetében is meg kell majd határozni a szendrői ének verstörténeti helyét, nem árt tudomásul vennünk, mi mindent fogadtak el és alkalmaztak rímnek ama régi századok. Nos, a Régi M. Költők Tára nyolc kötetének szövegei szerint, egyebek közt ilyeneket:

ragok, képzők, köthangok különhangrendű változatait: *-ban -ben; -hoz -hez; -ról -ről; -unk -ünk; -ás -és; -hatatlan -hetetlen; méne — viva; várok — félek; — azonos mondatrésze-*

ket: tégedet — ajakidat; vesznek — asznak; szerencsésb — erősb; üdök — kenyerek; voltát — szépségét; Bálintot — Lőrincöt; megvött — megvert; vala — volt; öless — bántass; vágá — temeté; — a l a n y i é s tárgyas ragozású igealakokat: hiszek — hiszem; jutnának — alítják; történék — kiütének; hányának — ronták; láták — gondolának; erősíték — szörzének; félé — beszéle; készíté — fenyegeté — bocsáta — ostromlatá; (stb.; ilyen feltűnően sok van!); — a z o n o s b e t ű v e l í r t k ű l ö n h a n g o k a t («betűrím»): vala — megcsalá; akar — kár; asszonnyal — monostornál; gondolkodék — főemberek; leánnak — adták; — s o r v é g i n y í l t é s z á r t s z ó t a g o t: prédikálja — Krisztusban; segítjen — fülébe; — n e m a z o n o s, c s a k r o k o n k é p z é s ű v a g y h a s o n l ó h a n g z á s ű m a g á n h a n g z ó k a t: lezendek — áldozok; nálad — tudod; könyvében — hitiből; által — italtól — talál; ökrök — jövének; vivék — köztök; parancsolok — lélek; meghalok — láttalak; azzal — torkáról; Istenem — futnom; ember — jámbor; kever — gyötör; — s o r v é g z ő m á s s a l h a n g z ó k a t: ő keresztyénihez — vigyáz — őriz — oltalmaz; mellett — állat — szövést — keresztséget. Efféle kezdetleges rímek még oly kiválóbb költők verseiben is előfordulnak, kiknek ritmusérzéke és technikai gondja magasan fölötte áll az átlagénak.

* * *

A Szendrői hegedős-énekből, mint előrebocsátottam, Stoll Béla a négy hetes-sorból álló többnyire párosrímű strófa képlet legkorábbi példáját fedezte fel. Hadd térjek rá immár ebbeli elsőségének az igazolására! Némileg túl is mehetek az emlék szereztetése idején, mégpedig 1577-ig, a Régi M. Költők Tára VIII. kötetének legkésőbbi szerzetetésű darabjaiig véve figyelembe valamennyi verses emlékünket. A szendrőivel teljesen azonos képletet azok közt egyet sem találunk. A több mint 4000 sorból álló középkori Katalin-legendának, mely nyolcas alapon fluktuál, négy, rímtelen hetes-sor a záradéka (RMKT. I, 366, és Négyesy, IT. 1915. 176. l.): »Kit engedje minekünk — atya, fiú, szentlélek, — egy örök élő isten — mind örökül örökké.« Ez a sorfajnak első felbukkanása ugyan, de nem önálló, hanem csak záradék-szerepű, mire a sorfaj később is igen alkalmasnak bizonyult. Mégis jegyezzük meg, hogy vallásos költészet kötelékében bukkant fel először. Onnan valók további, ritka példái is. Így mindjárt a szintén még középkori »Ó kegyes Szűz Mária« kezdetű ének (RMKT. I, 213), melynek strófái négy-négy páros-, vagy négyesrímű hetessel kezdődnek, s hat vagy hét másféle sorral folytatódnak. Továbbá Szegedi Kis Istvánnak, már a szendrői hegedős kortársának, négy hetessorból álló strófájú, de négyesrímű szép »dicséret«-e (RMKT. VI, 3). Rímrendjétől eltekintve, egyetlen rokonképlete az a szendrőinek, s ezért talán megbocsátható, ha öt strófája közül legalább az elsőt és az utolsót bemutatom: »Jövel szentlélek Isten! Tarts meg minket ígédben, Ne légyünk setétségben, Maradjunk igaz hitben. — Hogy téged az atyával, És az ő szent fiával, Dicsérhessünk mindnyájan A fényes mennyországban.« Ez utolsó strófát mi talán hajlandók volnánk párosríműnek minősíteni, de a többiek következetes négyesríme figyelmetztet rá, hogy ebben is észrevegyük a sorvégi szótagok *a* — *a* hangzóinak négyrendbeli ismétlődését. — Még két vallásos ének hívja magára figyelmünket az iméntivel rokon szerkezete miatt: Batizi András és Sylvester János egy-egy, talán közös latin eredetű alapuló éneke Krisztus feltámadásáról. (Batizié jelzi is, hogy »az Christus surrexit nótájára« megy). Strófatörzse mindkettőnek szín-

tén négyesrimű hetes, de refrainnal megtoldva (RMKT. II, 65, 131.). Több négyesoros szerkezetről most már jó ideig nincs is tudomásunk. Sztárainak tulajdonítanak egy hétsoros strófájú, igen jó technikájú, hetesriműnek definiálható karácsonyi éneket (RMKT. V, 109). — Ennyi az egész! Ezután már Balassa, meg Rimay következnek a nevesebbek közül, de ők nem éltek hetessel.

Hegedős-énekünk tehát nemcsak ritmikai szerkezete szerint látszik legkorábbinak a hetes-sorfaj változatai közt, hanem mint világi jellegű szerzemény is elsősül alkalmaz (amennyire ellenőrizhetjük) hetes sorfajt általában. Parodisztikus modorát, visszas elmésségeit tekintve vajjon nem kell-e ezek után azt gondolnunk, hogy valamely vallásos ének dallamára »zengette énekét«, »pengette nótáját«, világi énekkel paródiázva, nagyobb hatás kedvéért, a vallást? Gondolatmenete is bibliai kiindulású: Szent Jóbba hivatkozik, s úgy tér aztán saját nyomorúságának, kórságának torzítással »mulattató« részletezésére. —

Sorfaja után másik ritka tulajdonát, párosriműségét viszonyítsuk elődei és kortársai szerzeményeihez, szintén 1577-ig terjedőleg. A Régi M. Költők Tára I. kötetében, mely »középkori verseink«-et tartalmazza, találunk néhány, mindössze két sorból álló versikét (»Édes anya, bódog anya«; — »Bátya, bátya, mely az út«; — »Mikor magyar király zászlóját látá«), meg más közlésben (MNy. 1929. 88. l.) még egyet (»Virág, tudjad, tőled el kell mennem«): ezek párosriműek ugyan, de ha rímeselek akarnak lenni, úgysem lehetnek egyebek. Szintén nem vallhat szándékolt párosriműség mellett a »Regula iuris« című négyesoros versike, mert magános strofa lévén, rímelési elvét ismétléssel nem mutatja ki. Van azonban a középkoriak közt két nagyarányú, meg két kisebb terjedelmű versezet, melyek párosriműsége kétségbevonhatatlanul tudatos rendezés. Mindezek sorfaja a felező nyolcas (valamint az imént említett versikék közül is az elsőé, meg az utolsóé), de nem strófás csoportosításban, hanem szakozatlan sorozatban. Ezek: a Salve Mundi fordítása (300-egynéhány sor), Szent Katalin verses legendája (több mint 4000 sor), az Igen szép imádság (49 sor), meg a két változatban (RMKT. I, 459 és II, 367) ismeretes Csízio (45 sor). — Sem soraik szótagszáma, sem párosriműségük nem zavartalan; legjobb kivételű a Salve Mundi, leghibásabb (legromlottabb szövegű) a Katalin-legendá, kivált középső szakasza. (Az erre vonatkozó részleteket l. nálam: A középkori m. vers ritmusa, 1928, megfelelő cikkelyeiben).

A Régi M. Költők Tára további hét kötetében aztán mindössze két, Heltainak tulajdonított, s bizonyára németből fordított versezetet találunk párosriműt (VI, 327, 333), mégpedig éppoly szakozatlan sorozatút, minőt az utóbb érintett négy középkoriban láttunk. Heltainak van még négy sornyi párosrimű »közbeszéd«-e (VI, 112), mely rímrend megítéléséhez éppoly nem szolgáltathat kellő alapot, mint az imént említett, középkori »Regula iuris«. Ami ezeken kívül párosrimű (az említett kötetekben), az vagy kétsoros-, vagy az összerímelő két sort refrainnal megtoldó strófájú versezet. Semr olyan szakozatlan sorozatban, mint a középkoriak, sem strófás szerkezetekben nem találni többet 1577-ig. Négyesrimű versezetek strófái közt szórványosan akad néhány párosrimű, kötetlen rímrendűek közé is be-betéved egy-egy (már az Ómagyar Máriasisralomban is), de az nem jelent új kezdeményt a rímelés megrögzött rendszerében. Még Balassa Bálint énekei közt is csak egy kétsoros strófájú mutat párosrimet (Eckhardt kiadásában a 26. sz.); annak is, mint az ily típusú strófáknak rendszerint, a sorai »hosszú sorok«, igazában véve »összetett sorok«, »periódusok«. Balassa sorai 8 + 6 összetételű 14-esek: »Mint sík mezőn

csak egy szál fa egyedül úgy élek». A párosrím-szórványok valóban »szórványos« felbukkanásaira jellemző, hogy a XVI. század végéről való Fortunatus Históriajának 852 strófája közül csak 4 a párosrímű. Vannak kedvezőbb esetek is, de a párosríműségnek oly túlnyomó érvényesülésére, aminővel szendrői énekünk dicsekedhet, a XVI. század végéig nem találni példát.

* * *

Szendrői hegedősről lévén szó, eszünkbe jut a »Szendrői Névtelen«, a Szilágyi és Hajmási históriájának szerzője, vagy fordítója. Stoll Béla gondolóra is veszi, de legott cáfolja kettejük azonosságának a lehetőségét. Nincs is annak semmi fogható jele; a két ének versalakja sem azonos; hegedősünk nyilván alsóbb rendű énekes volt a Névtelennél. De Szendrő várához tartozásuk sejtet valamit. Bebek Ferenc, Szendrő ura, sógora volt Ráskay Gáspárnak, a Vitéz Franciskó szerzőjének: első felesége u. i. Ráskay Gáspár húga, Dorotya, volt. Nos, más helyen (A reformáció jegyében, 229. l.) felhívtam a figyelmet a Vitéz Franciskó (1551.), meg a Szilágyi és Hajmási első versszakának feltűnő rokonságára, s azt következtettem belőle (mit a két család közeli atyafisága is gyaníttat), hogy Szendrőben ismerték Ráskay énekét. Ha most e két jeles énekszerző mellett harmadikul egy közönségesebb »mulattató« hegedős tűnik fel szendrői viszonylatban, azt kell hinnünk, hogy Bebekék várában szívesen fogadtak komolyabb és dévajabb énekeseket egyaránt, s hogy énekesek e várat örömet felkeresték. A komoly nemre a várúr rokona, Ráskay Gáspár adhatott már példát, a mulattatót pedig a szörnyű nagy borivó Bebek Ferenc élvezhette. Bebek »jó borát« hegedősünk is említi, de úgy érthetni, hogy inkább maga Bebek issza azt, mintsem hegedőse. Lehet, hogy a Szilágyi és Hajmási Névtelenje már nem Bebek Ferencnek, hanem Ferenc fiának, Györgynek váruurasága idején fordult meg Szendrőben. Énekének egyik változata 1571-ből, a másik 1561-ből keltezi magát: Bebek Ferencet pedig már 1558-ban kivégeztette Izabella. De némely jelekből arra következtethetünk, hogy az ének 1561-nél is korábbi szerzés. (L. A reform. jegyében, 233. l.) György különben apja halála után Ferdinándhoz állt, s néhány évig még megtarthatta Szendrőt. Különben a Bebek-család bármely tagja érdeklődhetett a Szilágyi és Hajmási tárgya iránt: a család két őse is részt vett, s életét vesztette a rigómezei ütközetben, hol az ének egyik hőse, Szilágyi Mihály fogságba esett.

* * *

Ismerve most már hegedősénekünk verstörténeti helyzetét a XVI. század vége-tájáig, nem volna érdektelen továbbkísérni sorfaja történetét egész a legújabb időkig. Egy ily alkalmi cikk megjelenését azonban, (minő e mostani cikkem), az nagyon késleltetné, kereteit teljesen szétnyomná, s olvasóimat is túlterhelné. Beérem hát azzal, hogy csupán függelék gyanánt csatolok ide némi tájékoztatást a hetes további történetéről, a kezem ügyébe eső vers-kiadványok anyaga alapján. Korántsem lesz ez teljes hitelű kép, de bizonyosan megközelíti, legalább is gyaníttatja a valóságot, s talán arra is jó lesz, hogy kedvet ébresszen hasonló (nagyon hiányzó!) sorfaj-történeti összeállításokra, s egyebek közt mindjárt a hetes sorfaj Arany János utáni történetének megírására. Műköltőink gyakorlatát én u. i. csak Arany Jánosig tekintem át, azt is szükségképp hézagosan.

Először is ki kell rekesztenünk a mi magyar hetesünkkel könnyen össze-
teveszthető, ugyanilyen szótagszámú, trochaikus lejtésű sorokat, akár szintén

trocheusi nyolcasok sorozatát szakgatják meg szabályos, vagy tetszésszerű időközökben (Rájnis : Pásztori dal ; Kisfaludy Károly : A két hajós ; Vörösmarty : Csongor és Tünde ; Petőfi : Csendes tenger rónaságán), akár vegyítetlen sorozatban szaladnak végig egy-egy strófán, vagy egész költeményen (Tompa : Galambposta, Nefelejts). Magyar hetesünket is csak mint önálló, más magyar sorfajokkal periódusba (8, 7 ; 8, 8, 7 ; 7, 6 ; 7, 7, 6 ; 6, 6, 7 stb.) össze nem kapcsolt önálló képletet vehetjük figyelembe, bár meg kell adni, hogy vegyes sorú strófákban (pl. a Himfy-félékben) kitűnő lehorgonyzó, záró szerepe van.

Mindenekelőtt bizonyos negatívumot állapítsunk meg. A szendrőiével azonos műfajú, XVI. századvégi három hegedősének (Századok 1882. 34. 1.) nem hetes-sorfajú. Ismertebb költőink közül nemcsak a »deákos« Rájnis, Baróti Szabó és Révai nem él hetessel, hanem a korábbiak közül Zrínyi, Ráday Pál, Amade Antal, a deákosok kortársai közül Dayka, Verseggy, Batsányi, Szentjóni, s a pedig rimes énekeket is író Berzsenyi sem ; végül Kölcsey, Bajza, Szentiváni Mihály, Erdélyi János, Petőfi, Sárosi Gyula, Vajda János, Szász Károly sem. — Első igazi dalköltőnk, Amade László, mindössze három esetben élt tiszta hetessel (két ötsoros, meg egy hétsoros dalában) ; Faludi Ferenc egy világi és három vallásos versében ; Kazinczy csak »A német fiú« című versében, meg A Békák egy részletében ; Csokonai csak Gessnerből fordított »Reggeli ének«-ében ; Kis János csak az Arany Regulák egyikében. XIX. századi műnépdalköltőink, az egy Kriza János kivételével, inkább nyolcas, mintsem hetes sorokban írták dalaikat. Mindjárt az elsónél, Vitkovicsnál feltűnik a nyolcas előretörése a másik rovására. Az ő dalai közt nyolcas sorú 13, hetes 5 ; Kisfaludy Károlynál a kettő aránya 16 : 13 (egyéb költeményei közt egy sincs hetes !) ; Vörösmartynak csak egy dala (A gyászkendő) hetes, az is tempóváltással a strófa harmadik sorában ; Czuczornál, a legfáradhatatlanabb népdalköltőnél, nyolcas 46, hetes 3 ; Szakál Lajosnál 21 és 2, Aranyánál 26 és 1, Gyulainál 16 és 6, Tompánál 8 és 1 a két típus előfordulási száma. Krizánál azonban 10 hetes áll szemben 8 nyolcassal.

Ének-kiadványokban és kéziratos énekeskönyvekben a XVII. század elejétől kezdve a következő számmal találunk tiszta hetes sorfajú darabokat. Senczi Molnárnál kettőt (75. és 135. zsoltár) ; a Cantus Catholiciban (1651) egy latin, két latin és magyar szövegűt ; a Szentsey-dalokönyvben egyet, a Vásárhelyiben kettőt, a Szíveket újjító bokrétában kettőt ; Bartha Dénes kiadványában (A XVIII. század magyar dallamai) hatot (köztük három, a sor második ütemét megismétlő) ; P. Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekeiben tizenegyet ; a Vadrózsák népének jelzett 485 darabja közt ötvenhárom, írótól származó 103 darabja közt tizenkettőt ; Erdélyi János Magyar népköltési gyűjteménye I. kötetében 476 darab közt huszonhatot. — E gyűjteményekben is általános a nyolcas fölénye a hetes fölött ; Erdélyi Jánoséban pl. a 26 hetessel 125 nyolcas, a Vadrózsákban 53 hetessel 208 nyolcas áll szemben. Újabb nevezetes zenei kiadványok hatalmas anyagát nem mindig használhatni fel a mi mostani célunkra. Egyes darabjaik oly sok változatban fordulnak elő bennük, s kivált a gyermekversikék egyenként oly szabadon változtatják alapformáikat, hogy egy-egy sorfaj előfordulására vonatkozó statisztikát csak igen bonyolult módon lehetne készíteni segítségükkel. Vonatkozik ez különösen a Magyar Népzene Tára (szerk. Bartók B. és Kodály Z.) két hatalmas kötetére. Mindamellet e két kötetből kihámozható számadatok sem mondanak ellent az eddig tapasztaltaknak. A nagy mű I. kötetének 1161 darabja közt 11 a hatá-

rozottan hetes sorfajú, a II.-nak 994 darabja közt 34. (Ezek közt nem kevesebb, mint 15 a betleheimes játékok szövegrészlete. Itt jegyezhetjük meg, hogy abban az eddig ismert legrégebb, XVIII. századvégi betleheimes játékban, melyet Holl Béla fedezett fel és mutatott be a Vigilia 1952-i decemberi füzetében, van egy »Cantus Pastorum« című, 14 sornyi szakasz, melynek ritmusa, csekély ingadozással, szintén a hetes sorfajé). Kodály Zoltán hat-tíz éves tanulónak szánt Iskolai énekgyűjteménye I. kötetének (1943) 300 darabja közt 25 a hetes, ami azért érdekes, mert bár válogatását zenepedagógiai érdek intézte, egyszerűsmind az ismertebb és népszerűbb darabok továbbhagyományozását is célozta. Ugyancsak felhasználható egyebek közt Bartók Bélának A magyar népdal című kötete (1924), mert elsősorban a felnőttek szilárdabb formájú dalait közli; 300 darabja közt 38 hetest számolhatunk össze.

Minden jel arra vall, hogy a hetes az újabb évszázadok költészetében sem vált kelendőbbé, műköltőkében még kevésbé, mint a népiben. A nyolccsal pedig éppen nem vetekedhetett. Pontosabb vizsgálat is aligha juthat ellenkező megállapításra.

* * *

Utóbbi szemlénkben nem voltunk tekintettel a versek rímrendjére, hiszen itt már nem az, hanem a hetes vegyítetlen előfordulásainak a gyakorisága érdekelt bennünket. Mégis, említsük meg, hogy négysoros strófákban a sorfaj párosríműségét Faludi Ferenc rögzítette meg, nemcsak úgy vaktában, hanem szándékoltan, művészi fegyellemmel; aminthogy a párosrímnek általában is ő az igazi kezdeményezője. Népszerű lett, már az ő korában, két hetessorfajú dala: az Utravaló (»Ne marasszuk, elmehet, Amint tetszik, úgy vehet A faképtül végbúcsút, Előtte az országút !«), meg A feszülethez (»Szűzek, ifjak sírjátok, Mélyen szomorkodjátok, Keseregjen minden szív, Aki Jézusához hív«).

Első előfordulásaitól a legújabb időkig különösen a gúnyolódó, dévaj, visszas elmésségű költemények, rövid dalocskák, táncszók, kedélyes, tréfás szösszenetek használták sorfajokul a hetest, s csak ritkán a komolyabb hangnemű és terjedelmesebb alkotások. Megemlítek néhány, a maga korában is népszerűbb, vagy még ma is emlékezetesebb példáját. Faludi után ezeket: Névtelentől: »Kecskeméti csárdában, Három betyár magában, Úgy megiszik bűvában, kifordított bundában« (Váci Énekesgyűjtemény, 1799; és Erdélyi I. 241. sz.); — Nagy János: A táncról (»Nosza legény a táncba, Itt a leány, szedd ráncba, Ugrasd, forgasd mint orsót, Köszönts reá a korsót. Ez az élet gyöngy élet !« 1790); — Kazinczy: »A német fiú« (»Nékem szép kis mátjar lánj Feleségnek megkifán; Háj, de szép kis mátjar lánj Német lekint nem kifán«); — Orosz Ádám: »A vonagló testvér« (»Halok, testvér, ne könnyez, Mindnyájunknak köz sors ez; Ne sírj, ha tudodra lesz, Hogy engem sírhant fedez«; 1828); — Kisfaludy Károly: »Hej csicsérgő kis madár«; — Vörösmarty: »A gyász-kendő«; — Kriza János: »Az én vágyam« (»Nagyravágyó nem vagyok, Kis leányért olvadok, Egy kunyhó s hű szerelem, Mindaz, amit kér szívem«). — Megemlítem, mint a komoly nem egyik képviselőjét, Gyulai Pálnak Az Igazság és Hamisság című allegóriáját, e miniatűr népmesét, melyet pusztán elbeszélésre szorítkozó modora, erkölcsi álláspontját szándékosan elhallgató, rejtett ironiája, sorait többnyire egész mondatokkal kitöltő, ütemeleit beszédhangsúllyal nyomtatékosító, éles tagoltságú ritmusa a hetes sorfaj-család egyik legfőbb díszévé avat. A költők közül végül Arany János vonhatja magára figyelmünket, nemcsak »Hej iharfa, juharfa« kezdetű, Simonffy Kálmán megzenésítésével

hamarosan elterjedt szép kis dala, hanem néhány dévaj, vagy önszebző humorú szerzeménye, s öregkori bús tréfái miatt. Ismeretes a királyi apródok Toldit csúfoló éneke a Toldi Estéje V. énekéből. (»Hajdanában, danában«), vagy a dádek keserves éneke (»Cigányország ne neked, Kiesett a feneked«) a Nagydai Cigányok utolsó énekéből (bár ez a vers némi tempóvariációkkal kezeli a hetest). De főképp néhány öregkori versikéje teszi számunkra emlékezetessé ezt a hetes sorfajt. Ezek: »Régi dal, új szöveg« (»Székács, Arany, Szilassy, S hazánk több ily pimaszi Keresztekért akarnak Sírt ásni a magyarnak«; 1867. — érdemkereszttel való kitüntetése alkalmából); »Áj-váj« (»Vagy a tüdő, vagy a máj, Vagy a szív, de az a táj, Érzem szorúl, feszül, fáj. Ettől csappan meg a háj«; 1868); »Népdalok a kornak« (»Úgy ég a tűz, ha lobog, Úgy élek én, ha lopok; *Ha is lopok, ha is nem, Elélek már, úgy hiszém*«; 1880 körül); — »Mi vagyok én?« (»Mi vagyok én? Senki Pál, Egy fájó gép, mely pipál«; 1882). — Zárjuk a sort néhány régibb és újabb népdal felidézésével: »Veres bársony süvegem«; »Ha meghalok se bánom, úgy sincs engem ki szánjon, Koporsómra boruljon, Keservesen sirasson«, »Jaj Istenem, teremtöm, Be szép az én szeretöm«; »Három alma, meg egy fél, Kérettelek, nem jöttél«. Közismert nóta: »Vékony deszka kerítés«.